

Hadiste Metin Tenkidi (Kitap Tanıtımı)

Recep BİLGİN

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, recepbilgin69@hotmail.com

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received: 21.04.2019 Düzeltme/Revised: 20.05.2019 Kabul/Accepted: 30.05.2019

Hadiste Metin Tenkidi/Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar

Enbiya Yıldırım

Rağbet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, 807s.

İslam'ın iki temel dayanağı Kur'an ve Hz. Peygamber'in hadisleridir. Kur'an'ın her hangi bir tahrife uğramaksızın günümüze kadar ulaştığı hususunda herhangi bir şüphe söz konusu değildir. Ancak aynı hususu Hz. Peygamber'in hadisleri için söylemek mümkün değildir. Hadisler çeşitli nedenlerden ötürü belli oranda kayıt altına alınmıştır. Sonraki süreçte de bunların nakli daha ziyade sözlü olarak devam etmiştir. Rivayetleri kitaplaştırma faaliyeti, yoğun olarak daha sonra başlamış ve büyük oranda hicri dördüncü asır başlarında sona ermiştir.

Hadislerin sözlü aktarımı ve kitaplaştırma dönemlerinde Hz. Peygamber'in buyurduğu haliyle nakledilmeleri ve aralarına uydurma rivayetlerin karışmasının engellenmesi hususunda ne derece başarılı olduğu tartışmalıdır. Ayrıca bu çabanın ne kadarının hadis metinlerine yönelik olduğu ve senetlerle meşgul olurken metinlere yeterince eğilip eğilmedikleri de ayrı bir münakaşa konusudur.

İncelediğimiz Hadiste Metin Tenkidi isimli bu eser hadislerin sonraki kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarılma çabasını ve hadis metinlerinin değerlendirilebilmesi için yapılabilecekleri ana hatlarıyla açıklamaktadır.

Eser, "Giriş" ve yedi bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, çalışmanın mahiyeti ve bu sahada yapılan çalışmalara değinilmiş, âlimlerin metinle ilgilenip- ilgilenmediği sorusuna cevap aranmıştır. Geniş bir yelpaze içerisinde seleften müsteşriklere kadar ilim ehlinin düşünceleri aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, metin tenkidine neden ihtiyaç olduğu üzerinde de durulmuştur.

Eserin birinci bölümü "Metin Tenkidi Meselesi" adını taşımaktadır. Bu bölümde; "Metin" ve "Nakd" kelimeleri yan başlığı altında metin ve nakdin sözlük ve terim anlamı, metin tenkidinin tanımı ve edisyon kritikten farkı açıklanmıştır. "Metin Tenkidi Konusuna Yaklaşımlar" başlığı altında metinle yeterince ilgilenildiğini kabul eden yaklaşım ve metnin ihmal edildiğini düşünen yaklaşım hakkında bilgi verilmiş ve

ülkemizde bu görüşü savunanlar ve müsteşriklerin bakışı değerlendirilmiştir. “Metin Tenkidi Zarureti” başlığı altında, metin tenkidini zaruri kılan gerekçeler ile son dönemlerde metin tenkidi uygulamaları örneklerle açıklanmıştır.

İkinci bölümde, “Metin Tenkidinde Tarihi Süreç” başlığı altında metin tenkidinin ilk dönemlerdeki tarihi süreci işlenmiştir. Buna işaret sayılabilecek ayetler ile Resûlullah’ın (s.a.v) hayatındaki uygulamalardan örnekler verilmiştir. Keza ashâbın hadisleri aslî halleriyle tespit etmek için gösterdikleri gayretler ilk metin tenkidi örnekleri olarak sunulmuştur. Ardından mevzû hadislerin ortaya çıkışı, ulemânın bunlara tepkisi ve aldıkları tedbirlere değinilmiştir.

“Kur’an’da Haberlerin Tetkik ve Tenkidi” başlığı altında; yalandan sakındırmak, habercinin güvenilir olması, fesatçının haberinin tetkiki, tam tespit etmeden haberin ardına düşmemek, haberin akla uygunluğunun düşünülmesi, gelen haberi ehline arz etmek, bilginin teyidi için referans verilmesi konuları incelenmiştir.

“Hadislerde Haberlerin Tetkik ve Tenkidi” alt başlığı altında; hadis uydurmanın vebali, yalan haber nakletmenin nehyedilmiş olması, gerektiğinde cerh-ta’dilde bulunma, haberciye yemin ettirerek haberin teyidi, bilginin sağlam kaydedilmesi ve bilginin teyidi için referans verilmesi gibi konular açıklanmıştır.

“Sahâbede Haberlerin Tetkik ve Tenkidi” başlığı altında; sahâbenin hadisleri tespit etme gayretleri, Resûlullah döneminde hadisleri aslî haliyle öğrenmeye çalışmaları ve sahâbenin hadis tenkidi konuları değerlendirilmiştir. Uydurma faaliyetinin serüveni ve mevzû hadislere karşı ulemânın tavrı ayrıca iki alt başlık altında ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, “Sened Metin İlişkisi” başlığı altında hadisçilerin senet üzerinde durmalarının sebebi detaylı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda senede verilen önemin, metnin öneminden kaynaklandığı gösterilmeye çalışılmış, adalet ve zaptın metinle ilgisi, zapt sıfatını zedeleyen kusurlar, mecruh ravilerin tabakalandırılması, adalet ve zapt nereye kadar yeterlidir? gibi başlıklar altında konu değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde, hadisçilerin geliştirdikleri metin ilimleri ele alınmış, bu ilimlerin bugün için ihtiyacı karşılayamadığı, bazı boşluklar nedeniyle yeni çalışmalara ihtiyaç olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. “Metne Yönelik Hadis İlimleri” başlığı altında, muhkem, müşabih, fert, garip, mutâbi ve şahit, muallel, şaz ve münker gibi hadis kısımları tanıtılmıştır.

Esbâb-ı Vurûd yan başlığı altında hadisleri sağlıklı değerlendirmede sebep-i vurûd bilgisinden yararlanmak, farklı iki hadisi değerlendirmede bu bilgiden istifade etmek ve bu alanda yeni çalışmalara duyulan ihtiyaç üzerinde durulmuştur.

Ayrıca garîbü’l-hadis, muhtelifü’l-hadîs, nâsîh-mensûh, maktûb, müdrec, musahhaf (muharref), ziyâdâtü’s-sikât ve muzdarib gibi hadis konuları işlenmiştir.

Beşinci bölümde, metin tenkidi ana hatlarıyla incelenmeye gayret edilmiş, haber-i vâhidleri kabulde mezheplerin aradıkları şartlar ile hadislerin teâruzunda başvurdukları metotlar değerlendirilmiştir. Bu arada kelâmcılar ile sûfîlerin hadislerin metinlerini tetkikte göz önünde bulundurdıkları prensiplere de değinilmiştir. Ayrıca “Muhtelifü’l-Hadîs” başlığı altında, hadisler arası teâruzun (ihtilâfın) sebepleri, teâruzdan bahsedebilmenin şartları, teâruzı giderme yollarından olan, “cem ve telif”, “tevil”, “tahsis”, “takyîd”, “nesh”, “tercih”, “tevakkuf” kavramları detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Altıncı bölümde, “Teâruz ve Muâraza (Karşılaştırma) kavramları üzerinde durulduktan sonra metin tenkidi prensipleri geniş olarak tetkik edilmiştir. Bunlar sırasıyla; Kur’ân’a Arz Etmek, Hadislere Arz Etmek, Akla Arz Etmek, Tarihi Bilgilere Arz Etmek, Müspet İlimlere Arz Etmek, Hadisin Üslûbu, Pek Çok İnsanın Rivayet Etmesi Gereken Olayı Bir Kişinin Nakletmesi, Mükellef Herkesin Bilmesi Gereken Bir Şeyi Bir Kişinin Aktarması, Eserlerde Bulunmaması, Kitab-ı Mukaddes’e Arz Etmek ve Ravi Vasıtasıyla Hadisin Sahih Olmadığını Tespit gibi prensiplerdir. Ayrıca bunlarla yetinilmemiş, söz konusu prensiplerin nasıl kullanılacağı, nelere dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Hadislerin akla arzı, tarihten istifade, müspet ilimlere aykırılık ve Kitab-ı Mukaddes’e arz, bu bölümün en canlı kısımlarını oluşturmaktadır.

Yedinci Bölümde “Metin Tenkidinde Dikkat Edilmesi Gerekenler” başlığı altında, bugünün -özellikle de ülkemiz insanının- sahip olması gereken hasletler ile hadis tenkidinde göz önünde bulundurması gereken hususlar ele alınmıştır. Bu hususlar şöyle sıralanmıştır:

1. Tenkit Öncesi Dikkat Edilmesi Gerekenler; a) Samimiyet, b) Hadis Kültürü, c) İtidal, Hemen Redde Yönelmemek.
2. Tenkit Esnasında Dikkat Edilmesi Gerekenler başlığı altında ise, a) Senedin ve Metnin Sıhhatinin Tespiti, b) Metni Kavramak, c) Metni Derinlemesine Tahlil Etmek şeklinde sıralanmıştır.

Metin tenkidine gelince; eserdeki bilgilerden hareketle hadisçilerin bu alandaki gayretlerini iki ana başlıkta özetlemek mümkündür: Metin İlimleri ve Dirâyetü’l-Hadîs Prensipleri.

Metin İlimleri: Hadisçilerin zikrettikleri metin ilimleri uzun süreli ciddi gayretlerin ürünüdür. Çünkü bir hadiste idrac olduğunu, illet bulunduğunu tespit etmek için rivayetleri birbirleriyle dikkatlice karşılaştırmak bazı kıstasları göz önünde bulundurarak metni incelemek, sağlıklı metinler elde etmek için çaba sarf etmek gerekir. Bununla beraber, bu ilimler, pek çok yeni çalışmalarla genişletilmeye muhtaçtır.

Dirâyetü’l-hadîs: Gerek hadisçilerin ve gerekse diğer ilim ehlinin zikrettiği metin tenkidi prensipleri yüzyıllara dayanan birikimin semeresidir. İslam âlimleri bir

hadisi sağlıklı bir şekilde nakletmek ve değerlendirmek için buldukları dönemlere göre gerekli prensiplerin en sağlamlarını koymuşlardır. Bugün dahi bu prensipler geçerliliğini korumaktadır. Ancak bunlara yenilerin eklenmesi zarureti ile çağın getirdiği gelişmelerle takviyeye ihtiyaç vardır. Bu prensipler yanında Kitâb-ı Mukaddes'teki ifadelerle hadislerin karşılaştırılması bir takım İsrâîlî haberlerin ayıklanmasına son derece yardımcı olacağı gibi müspet ilimlerin tespiti ışığında hadislerde geçen bir takım kâinat bilgilerinin değerlendirilmesine, bunların mecaz vb. yönlere hamledilmelerinden ziyade zahir manasına alınarak tetkik edilmelerine gereksinim vardır.

Yazar eserde şu sonuçlara varmıştır: Kur'an'ın metin tenkidinin ilk örneklerini bizlere sunmuş, fasığın getirdiği haberi teyit etmememizi, tam tespit etmeden bir haberin gerçekliğini kabul etmememizi istemiştir. Yazara göre Kur'an ve Resûlullah'ın çizdiği yolda giden ashap, metin tenkidinin en güzel örneklerini sunmuşlardır. Kur'an, hadis/sünnet, akıl ve tarihi bilgi eksenindeki bu tenkitler, sahabenin önde gelenlerinin araştırmacı/tenkitçi yaklaşımlarını ortaya koyan en güzel misaller olmanın yanında takip edeceğimiz yolu aydınlatan meşalelerdir.

Ashaptan sonrakilerin senet tenkidi gayretleri, bütün ehl-i ilmin övgüyle bahsettiği bir durumdur. Ancak kısmî de olsa rical tenkidinde mezhep düşüncesinin yer yer kendisini gösterdiği özellikle üçüncü asırdan itibaren önceki dönemlerin ravilerine yöneltilen tenkitlerin bütünüyle müsellem olmadığı gözlenmektedir.

Günümüzde ise metin tenkidinin tam anlamıyla yerine getirilmiş olduğunu söylemek zordur. Bunların önemli sebepleri olarak şunlar tespit edilmiştir:

-Yapılan tenkitler büyük oranda "Sahîhayn" dışında kalmıştır. Başka kitaplarda geçince tenkit edilen benzer muhtevalı hadislere, bu iki kitapta rastlandığında bir şey söylenmemesi ulema üzerinde oluşturulan manevi baskıdan kaynaklanmaktadır. Şerhlere bakıldığında tenkitçi yaklaşımdan ziyade "tamamen muradı anlamaya" yönelik yaklaşım sergilendiğinden, aynı olayı anlatan birkaç rivayetin dahi farklı hadiseler olarak değerlendirildiğini, tevil yolunun sonuna kadar açıldığını görürüz. Bunda hadisçilerin büyük çoğunluğunun çelişkili tavır sergilemesinin son derece etkili olduğunu düşünüyoruz. Şöyle ki: Kuralları koyan insanların, rivayetlerle karşı karşıya kalınca başka kimseler olup çıktıklarını görmek bizleri oldukça şaşırtır. Onların kaideleri koymakla birlikte, tatbikatta "i'mâlî ihmâlınden evlâdır" anlayışına çok sıkı yapıştıklarını göstermektedir. Hadisleri değerlendirmede İbn Teymiyye (v. 652/1254), İbnü'l-Cevzî (v. 656/1258), Zehebî (v. 748/1348), İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350), Sehâvî (v. 902/1497), Süyûtî (v. 911/1505, İbn Arrâk (v. 963/1556), Ali el-Kârî (v. 1014/1605) ve Aclûnî (v. 1162/1749) gibi hadis münekkitlerinin daha sağlıklı değerlendirmelerde bulunduğunu söyleyebiliriz. Diğerleri senetlerden öteye geçmeye pek cesaret edemeyip metni sebebiyle mevzû denilen hadisin başka bir tarikle de rivayet edildiğini söyleyip savunmaya çalışırken, hadisleri hemen reddettiği söylenen İbnü'l-Cevzî ve İbn Kayyim'in onlardan daha sağlam muhakeme ve

değerlendirme yeteneğine/cesaretine sahip oldukları rahat düşünebildikleri müşahede edilmiştir.

Bir kısım ehl-i ilmin gerekli her şeyi selefin yerine getirdiğini, vazifenin hakkıyla ifa edildiğini söylese de, bir takım hadisleri izah etmek için olmadık tevillere girmeleri, tatminkâr olmayan izahlar getirmeye çalışmaları, kendilerini zorda bırakmaktadır.

Bir kısım âlimler ise senedi sahih olmasına rağmen, ilmî verilere vb. hususlara aykırılığı kesin ispat edilmiş hadislerin anlaşılmasını inatla zamana havale etmesi, künhünün bir gün ortaya çıkacağını düşünmesi de aynı düşünceden kaynaklanmaktadır. Oysa dinin nasları her devirdeki tüm müminlere hitap ettiği, ehil olanların bunları irdeleme, gerektiğinde kabul etmeme veya farklı bir düzleme yerleştirme hakkının olduğu göz önüne getirilmemekte, hürriyetin selefte kalması istenmektedir.

Bunlarla birlikte tenkide gerek olmadığı düşüncesinin arkasında gerekliliği seslendirmenin hadisin/sünnetin elden gitmesine sebep olabileceği endişesi yatmaktadır. Pervasız hareketlerin, saygısız yaklaşımların ve hadislerin toptan reddinin bunda etken olduğu bir hakikattir. Dolayısıyla bu söylemin haklılık payı içeren bir endişe nedeniyle dile getirildiğini, ancak pek de benimsenerek dillendirildiğini söylemek zordur. Haklılık payı bulunan bu endişeye rağmen insanların düşünmemelerini istemek, yeni bakış açıları getirmeye kota koymak, aykırı düşünmeyi engellemek ve değişik bakanları dışlamak makul değildir. Bu, dini inhisar altına almak anlamına gelir. Ayrıca eskileri “unu elemiş, eleği asmış” gibi göstermek, onları beşer üstü kabul etmektir. Selef “her ne yaptıysa doğru yapmıştır, her ne dediye doğru demiştir” diye kabullenmek, mezheplerin farklı yaklaşımlarını, muhalif hadislerle amel etmelerinin zeminindeki sebepleri anlamamızı zorlaştıracaktır.

Hadisi ve sünneti anlamak, ondan istifade etmek bugünün insanının mü’minlik vasfıyla beraber kazandığı müktesep bir haktır. Bu sebeple “biz sünnetteki anlatım tarzıyla, ne kadar ona yaklaşarak İslam’ı anlayabiliyor ve dini kavrayabiliyorsak, Kur’an’ı daha iyi, daha rahat anlar, çağa mesajı daha rahat ulaştırabiliriz.

Yaşadığımız dönemde hadis problemleri denince akla ilk olarak metin tenkidi meselesi gelmektedir. Kadim ulemânın bu soruna ne kadar eğildiği ve yeni çalışmalara ihtiyaç olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu konuda sağlıklı ve doğru bir anlayışa sahip olabilmek için bilimsel çalışmalara ihtiyaç vardır.